

Πολιτική Ορθοδοξία

Μερικά σοβαρά θέματα της πνευματικής ιστορίας (Geistesgeschichte) του τόπου μας δεν είναι επαρκώς γνωστά μεταξύ των διανοουμένων της χώρας: γι' αυτό πρέπει να επανερχόμαστε σ' αυτά. Για να μη νομιστεί πως υπερβάλλω, αναφέρομαι για λόγους συντομίας στο λαμπρό έργο *Η Βυζαντινή χιλιετία*, που εξέδωσε το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης (Αθήνα 1992), του οποίου το III Κεφάλαιο (σσ. 117-146) επιγράφεται όπως αυτό εδώ το άρθρο. Να τι σημειώνει ο Beck, στη σελ. 127: «Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η ιδέα του θεϊκού αυτοκράτορα δεν άφησε ανέγγιχτους ούτε τους χριστιανούς. Εκείνο που τους εντυπωσίαζε και αυτούς και τους συγκινούσε δεν ήταν η θεοποίηση του αυτοκράτορα με οντολογική έννοια, αλλά με κατάδηλη, εντυπωσιακή και πανηγυρική εξύψωσή του σε σφαίρες που βρίσκονται πάνω από την ανθρώπινη τύρβη, μια ιδιαίτερη σχέση του μονάρχη με το Θεό, πέρα από όλες τις νομικές ή ακόμα και κανονιστικές κατηγορίες, σε μια “μεταφυσική” που δεν μπορεί να ξεφύγει από τα εισαγωγικά... Πρόκειται για τη γενική νοοτροπία μιας ολόκληρης εποχής, ανεξάρτητα από κάθε ειδικότερο θρησκευτικό πιστεύω. Για τους ανθρώπους που έτρεφαν αυτόν τον πόθο, ο εκχριστιανισμός του Κωνσταντίνου ήταν η θεία παρουσία, η θεία έλευση, η εκπλήρωση παλιών ελπίδων μιας εποχής που ζητάει μια θεία τάξη πραγμάτων στα εγκόσμια».

Το περίεργο στην υπόθεση αυτή είναι το γεγονός πως το κύριο σημείο σύγκρουσης μεταξύ της χριστιανικής εκκλησίας και του ρωμαϊκού κράτους ήταν ακριβώς το αδύνατο από μέρους της εκκλησίας να αναγνωρίσει θείο χαρακτήρα στο κράτος, όπως αυτός εκφραζόταν με τη «λατρεία του αυτοκράτορα». Η Ρώμη επέτρεπε παντού όλες τις θρησκείες και όλες τις θεότητες. Δεν είχε καμιά αντίρρηση σ' αυτές να προστεθεί και η θεότητα του Ιησού Χριστού, αρκεί οι χριστιανοί, ανεξάρτητα από το ποιο θεό λάτρευαν, να αναγνώριζαν απαραίτητα και τη λατρεία του αυτοκράτορα, και να πρόσφεραν τις καθιερωμένες προς αυτόν θυσίες. Κατά την κατάλυση της Δημοκρατίας στο ρωμαϊκό κράτος και την εγκαθίδρυση της μοναρχίας, η λατρεία του αυτοκράτορα κατέστη πολιτικός κρικός που ένωνε όλη εκείνη την τεράστια ποικιλία εθνών και θρησκειών που αποτελούσαν την αυτοκρατορία. Οι τρεις πρώτοι αιώνες ζωής της εκκλησίας σηματοδεύονται από την άρνηση των χριστιανών να λατρεύουν τον αυτοκράτορα. Οι διωγμοί της εκκλησίας δεν έγιναν γιατί οι χριστιανοί πίστευαν τον Χριστό ως Θεό, αλλά γιατί αδυνατούσαν να δεχτούν ως θεό τον αυτοκράτορα. Το θέμα αυτό είναι πολύ γνωστό και απλό, και βέβαια δεν χρειάζεται εδώ να αναπτυχθούν οι πολιτικές, οι κοινωνικές, οι θρησκευτικές κ.ά. επιπτώσεις που συνεπάγονταν.

Από μας χαρακτηρίζεται ως περιέργο στην υπόθεση αυτή το γεγονός ότι, ύστερα από τριών αιώνων σκληρούς διωγμούς και ανταγωνισμούς μεταξύ εκκλησίας και Ρώμης, όταν ο Κωνσταντίνος αναγνώρισε την εκκλησία ως *επιτρεπόμενη θρησκεία* και, σιγά σιγά, την ενίσχυσε με αρκετά προνόμια, εντελώς ξαφνικά και περιέργοι η εκκλησία άρχισε να δέχεται από την περιορούσα την εποχή εκείνη περί εξουσίας θεολογία *πάρα πολλά στοιχεία*, έτσι που η αυτοκρατορική εξουσία έγινε στην πράξη, όπως την περιγράφει ο Beck, ένα είδος άσκησης θείας εξουσίας επί της γης.

Στην εκκλησία αυτά έγιναν πολύ γρήγορα και με τη συμβολή πολλών παραγόντων. Ενδεικτικά θα αναφερθούν κάποιοι απ' αυτούς. Τόσο η παλαιά διάσταση εκκλησίας και κράτους, όσο και η σύγχρονή μας διάκριση μεταξύ των δύο, από τα χρόνια του Μεγάλου Κωνσταντίνου κι έπειτα και καθόλη τη βυζαντινή περίοδο, ήταν κάτι χωρίς νόημα· ο αυτοκράτορας ευθυνόταν τόσο για τη σωστή πίστη και λατρεία εντός της αυτοκρατορίας, όσο και για τα πολιτικά θέματα. Ο εκκλησιαστικός ιστορικός Ευσέβιος ο Καισαρείας υπήρξε ένας από τους κύριους εκπονητές αυτής της θεωρίας (265-340 μ.Χ.), ιδίως στο έργο του *Βίος του Κωνσταντίνου*. Στο στόμα του αυτοκράτορα, ως προς τις ευθύνες του για την ορθή πίστη των υπηκόων του, βάζει τα εξής λόγια: «Ποιο είναι το υψηλότερο καθήκον που έχω βάσει του αυτοκρατορικού μου αξιώματος; Δεν είναι να διαλύω τις πλάνες και να πατάξω επιπόλαιες απειρισκεψίες, κι έτσι να βοηθήσω όλους τους ανθρώπους να προσφέρουν την αληθινή θρησκεία στο Μεγαλοδύναμο, τίμια συνεννόηση και την οφειλόμενη λατρεία;» Ο Ευσέβιος πιστεύει ότι ο αυτοκράτορας είναι επί της γης η ζωντανή εικόνα του Θεού εν τοις ουρανοίς. «Ό,τι κάνει ο Θεός στον ουρανό, πράττει και ο αντιβασιλέας του επί της γης, ο αυτοκράτορας: ατενίζοντας προς τον ουρανό βασιλέα, κατευθύνει και οδηγεί τους ανθρώπους επί της γης κατά το ουράνιο πρότυπο. Όπως ο θεός νομοθετεί τη φυσική τάξη μέσα στον κόσμο, ο αυτοκράτορας ρυθμίζει επί της γης την κοινωνική...» Κι αν κάποιος από περιέργεια ρωτήσει πώς μπορούν να κάνουν όλα αυτά αυτοκράτορες πρώην ειδωολάτρες και διώκτες του χριστιανισμού, δεν θα δυσκολευτεί να βρει στους εκκλησιαστικούς και τους βυζαντινούς συγγραφείς συστατικά για τη Ρώμη που, αντί να τη διαφοροποιούν, τη συνδέουν με τις χριστιανικές αυτοκρατορίες που τη συνέχισαν. Ο Θεοδώρητος ο Κύρου, π.χ., πιστώνει τη Ρώμη με την εισαγωγή της *Μοναρχίας*, που είναι κατά τον Αριστοτέλη το τέλει πολίτευμα, ως ουσιώδη προετοιμασία της δημιουργίας της χριστιανικής μοναρχίας. Έτσι, πολλοί συγγραφείς της εποχής αυτής τονίζουν πως η Ρώμη και η αυτοκρατορία της αποτελεί από θεόν ιστορική προϋπόθεση για τον ερχομό ενός παγκόσμιου χριστιανικού κράτους. Σιγά σιγά μάλιστα, το ίδιο το βυζαντινό κράτος, κατά το πρότυπο του Ιουδαϊσμού και τους *αποκαλυπτικής* του θεολογικής παράδοσης, ερμηνεύει τον εαυτό του ως την τελική πραγματοποίηση της χριστιανικής ελπίδας, ως τον εσχατολογικό προθάλαμο της Βασιλείας του Θεού. Η Δεύτερη Παρουσία του Χριστού, κατά τους Βυζαντινούς, από την εποχή του Ιουστινιανού κι έπειτα, δεν θα είναι παρά η επιβεβαίωση πως η βασιλεία του Χριστού πραγματοποιήθηκε ήδη στο Βυζάντιο, που έτσι κυριαρχείται από μια πολιτική εσχατολογία ή από μια εσχατολογική ιδεολογία περί κράτους. Η έκταση αυτού του άρθρου δεν επιτρέπει να παραθέσω εδώ τους βυζαντινούς συγγραφείς, χρονογράφους κυρίως ή άλλους οποιουδήποτε σχολιαστές των κεφ. 2 και 7 του βιβλίου του προφήτη Δανιήλ, που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αναμειγνύουν τη βασιλεία του Καίσαρα με τη βασιλεία του Χρι-

στού. Έχουμε, δηλαδή, μπροστά μας μια πολιτικοποίηση της εσχατολογίας, όπου η αυτοκρατορία μπερδεύεται με τη βασιλεία του Θεού και ο αυτοκράτορας με τον Ιησού Χριστό, όπως τους βλέπουμε μέχρι σήμερα στην ωραία πύλη στα εικονοστάσια όλων των ορθόδοξων ναών. Περί των ανωτέρω μπορεί ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης να βρει πλήρη στοιχεία στην εμπειριστατωμένη μελέτη του R. Podskalsky, *Byzantinische Reicheschatologie*, Fink Verlag, München 1972. Έχει τόσο από το χρόνο η «πολιτική αυτή ορθοδοξία» στερεοποιηθεί, ώστε και η ίδια η πτώση της Κωνσταντινούπολης στους Τούρκους να μην την επηρεάσει. Γράφει σχετικά ο Podskalsky τα εξής: «Η ίδια η καταστροφή του 1453 δεν άλλαξε τίποτε με συνέπεια· παρέπεμψε στην επανάκτηση της Πρωτεύουσας κι αυτή (η επανάκτηση) οδήγησε ad absurdum, τον πολιτικό τύπο της ιδεολογίας στο θρησκευτικό· όταν κάποιος ακόμα και μέσα στην αδυναμία του θεωρεί τον εαυτό του ως κάτι ασύγκριτο προς τις ζωόμορφες παγκόσμιες δυνάμεις, το αξιολογικό μέτρο της πολιτικής δύναμης στην πράξη χάνει τη σημασία του (ό.π., p. 75).

Αυτή η πλήρης ταύτιση της χριστιανικής ελπίδας προς την ιστορία του Βυζαντίου είχε, κατά τους αιώνες που ακολούθησαν, τεράστια σημασία τόσο για τον Ελληνισμό όσο και για την Ορθοδοξία. Αυτή είναι η «Πολιτική Ορθοδοξία» περί της οποίας γίνεται εδώ λόγος — η ταύτιση, δηλαδή, σε κάποια δραστήρια πνευματικά στρώματα του γένους εσχατολογίας και βυζαντινής αυτοκρατορίας. Σε λεπτομέρειες για το ζήτημα αυτό, κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας και του νέου ελληνισμού, δεν μπορούμε να επεκταθούμε. Θα αναφερθούν κάποια πολύ χαρακτηριστικά spots που δείχνουν, πέρα από κάθε αμφιβολία, ότι η Πολιτική Ορθοδοξία δεν υπήρξε απλά μια λαϊκή θεωρία που παρηγόρησε το γένος κατά τα χρόνια της δουλείας, αλλά χρησιμοποιήθηκε πολλάκις ως πολιτικό κίνητρο μέσα σε μια πολιτική προσπάθεια αποκατάστασης του Βυζαντίου. Θα περιοριστούμε, λοιπόν, και εδώ σε χαρακτηριστικά παραδείγματα, που όμως δείχνουν πέρα από κάθε αμφιβολία ότι όχι μόνο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, αλλά και στα χρόνια του Νέου Ελληνισμού μέχρι σήμερα, υπό περισσότερο ή λιγότερο έντονη μορφή, η Πολιτική Ορθοδοξία έκανε αισθητή την παρουσία της.

Ο καθηγητής στο Στρασβούργο Αστέριος Αργυρίου, στο βιβλίο του *Les Exegèses Grecques de l'Apocalypse à l'époque Turque (1453-1821)*, Thessalonique 1982, βρήκε πάνω από 35 ερμηνείες της *Αποκάλυψης* του Ιωάννη, μεταξύ των ετών 1700-1821· κείμενα, δηλαδή, που εξαγγέλουν την κατά κάποιον εσχατολογικό τρόπο αποκατάσταση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, είτε από μόνους τους Έλληνες είτε με τη βοήθεια του ξανθού ορθόδοξου βασιλιά από το Βορρά. Όσον αφορά τη «Μεγάλη Ιδέα» που κατηύθυνε ενίοτε την ελληνική πολιτική, υπάρχουν πολλές μελέτες, μαζί μ' αυτές και μια δική μου, που είναι μέσα σε συλλογική έκδοση από την «Κίνηση Πολιτών κατά του Ρατσισμού», όπου υπάρχει και σχετική βιβλιογραφία. Σ' αυτή εδώ τη σύντομη μελέτη θα αναφερθούμε μόνο σε κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα, τα οποία όμως μιλάνε πολύ εύγλωττα για το είδος αυτών των πολιτικών δονήσεων μέσα από μια ορθόδοξη βυζαντινή εσχατολογία.

Από τις ερμηνείες της *Αποκάλυψης* που παραθέτει στην έρευνά του ο κ. Αργυρίου, εντυπωσιάζεται κανείς από την καλλιέργεια αυτού του φιλολογικού είδους, όπως και με τις ιστορικές πληροφορίες που ο ερευνητής μπορεί να αντλήσει απ' αυτού του τύπου τα ερμηνευτικά υπομνήματα. Ο προκάτοχος του Παλαιών Πατρών Γερμανού είχε δημοσιεύσει πο-

λύτομο υπόμνημα στην *Αποκάλυψη*, το οποίο γνώρισε τέσσερις διαδοχικές εκδόσεις, εντός των οποίων, μελετώντας τις εμφανιζόμενες διαφορές, ανακαλύπτει τις ιστορικές εξελίξεις της περιόδου της δεκαετίας περίπου που κατέλαβαν αυτές οι επανειλημμένες εκδόσεις.

Από τα χρόνια του νεαρού ελληνικού βασιλείου, ποιον άλλο να αναφέρουμε στη συνάφεια αυτή παρά τον Μακρυγιάννη, με τα *Οράματα και θάματα*. Πρόκειται για συγκλονιστική μαρτυρία της σύνδεσης της βυζαντινής εσχατολογίας με την ιστορική αποκατάσταση του ελληνικού έθνους. Αυτός ο τόσο νουνεχής αλλά και ψυχικά τραυματισμένος άνθρωπος, τις οίδη υπό ποιές καταστάσεις πίεσης έφτασε στο σημείο όχι απλώς να ελπίζει αλλά και να οργανώνει στα οράματά του την ανύψωσή του σε αυτοκράτορα των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη, μετά την επανάκτησή της από τους Τούρκους! Αυτά περί το 1840 μ.Χ.!!!

Από τη λόγια παράδοση πρέπει, στη συνάφεια αυτή περί πολιτικής ορθοδοξίας ή Μεγάλης Ιδέας, να αναφερθεί οπωσδήποτε ο Απόστολος Μαρκάκης, εξέχουσα πνευματική μορφή του δεύτερου μισού του περασμένου αιώνα, και ιδιαίτερα το έργο του *Η Αποκάλυψη του αποστόλου Ιωάννου*, εκδ. Ιωάννης ο Βαπτιστής, Αθήναι 1882. Από τη μια μεριά ίδρυσε τη Σχολή του Λόγου και πολέμησε γενναία το κατεστημένο της εκκλησιαστικής διαφθοράς των χρόνων του· από την άλλη όμως, κατόρθωσε να βρει μέσα στην *Αποκάλυψη* του Ιωάννη, δηλαδή σε ένα βιβλίο του τέλους του πρώτου μ.Χ. αιώνα, όλα τα γεγονότα της εποχής του που αφορούσαν τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη και την Αθήνα, τους Σιμωνιακούς πατριάρχες και αρχιεπισκόπους της εποχής του, ακόμα και το σύγχρονό του Μητροπολίτη Αθηνών!

Είναι γεγονός πως αναφερόμαστε σε μια εποχή αβεβαιότητας μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων σχετικώς με την τύχη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πρέπει, σχετικώς με τον ελληνικό μεγαλοϊδεατισμό, να σημειωθεί ότι, ενώ υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ μιας λόγιας μερίδας του έθνους, επηρεασμένης από τις δυτικές απόψεις του Διαφωτισμού και του Ορθολογισμού, και μιας ίσως μικρότερης επηρεασμένης από την «Πολιτική Ορθοδοξία», λόγω της πολιτικής ρευστότητας στην ευρύτερη πολιτική περιοχή της Μεσογείου, δεν είναι δυνατό να σταθμίσουμε με κάποια σχετική ακρίβεια κάποιο μετακινούμενο ρεύμα της κοινής γνώμης που δημιουργείται κάτω από τόσο ρευστές καταστάσεις.

Αυτό που μπορούμε να πούμε με απόλυτη βεβαιότητα είναι ότι η οδυνηρότατη Μικρασιατική καταστροφή του 1922 αποτέλεσε το καταληκτικό όριο των όποιων μετακινήσεων της ελληνικής κοινής γνώμης, είτε της λαϊκής είτε ακόμα και της λόγιας. Ένα καλό και διαφωτιστικό παράδειγμα επί του προκειμένου είναι όσα συνέβησαν με τη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η Σχολή αυτή ιδρύθηκε και λειτούργησε πάνω σε ευρωπαϊκά πρότυπα. Η δυτική όμως επίδραση ήταν περιορισμένη, γιατί ο εκκλησιαστικός κλήρος ήταν τελείως άμοιρος πανεπιστημιακής μόρφωσης, ενώ η εκκλησιαστική ηγεσία της χώρας ήταν συνήθως επιρρεπής προς την Πολιτική Ορθοδοξία. Για τη Θεολογική Σχολή, τα χρόνια εκείνα, κατά ευρωπαϊκή μίμηση, η *εσχατολογία* αποτελούσε απλώς το τελευταίο κεφάλαιο της *δογματικής* διδασκαλίας της εκκλησίας, το οποίο αναφέρεται αποκλειστικώς στα *μετά θάνατον* και δεν ασχολείται καθόλου με ζητήματα της Πολιτικής Ορθοδοξίας. Και όμως, παρόλο αυτόν το δυτικό προσανατολισμό της Θεολογικής Σχολής, ήρθαν στιγμές που μας έδωσαν μια διαφορετική εικόνα. Ένα παράδειγμα που παραθέτω μιλάει από μόνο του: ένας καθηγητής γερμανοσπουδασμένος, με αξιόλογο ερμηνευτικό στα Ευαγγέλια συγγραφικό έργο, ένας ψυ-

χρός όπως δείχνει αναλυτής της επιστήμης του, ο Νικόλαος Δαμαλάς, σε πανηγυρικό λόγο του στην αίθουσα τελετών του Πανεπιστημίου, εξεφώνησε λόγο κατά την κρίση του πολεμικού έτους 1897, στον οποίο, ούτε λίγο ούτε πολύ, ο συμπαθέστατος Δαμαλάς ερμήνευσε τον αριθμό 666 της *Αποκάλυψης* ως αναφερόμενο στον Μωάμεθ και τα κεφ. 9-14 του ίδιου βιβλίου ως αναφερόμενα στην ανασύσταση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας!! Το παράδειγμα αυτό είναι ενδεικτικό της αβεβαιότητας που οι κρατούσες στην περιοχή ρευστές συνθήκες μετέδιδαν όχι μόνο στις λαϊκές μάζες αλλά και στο χώρο των διανοουμένων.

Έχουμε την εντύπωση ότι η τραγωδία της Μικρασιατικής καταστροφής ήταν για τον Ελληνισμό το τέλος της «Κωνσταντινείας εποχής». Κι αυτά που ακολούθησαν δεν ήταν δυνατό να χαρακτηρίζονται από μια ομαλότητα στην ανάπτυξη τους, έτσι όπως έγιναν κάτω από τραυματικές καταστάσεις. Οι θεολογικές σχολές επέλεξαν μια συντηρητική γραμμή, αλλά στη γενική κατεύθυνση σύμφωνη με συντηρητικά δυτικά πρότυπα! Δεν περνάει ούτε καν η ιδέα σε κανέναν καθηγητή, δογματικό ή μη, να απασχοληθεί με το θέμα της Πολιτικής Ορθοδοξίας. Σαν να μην υπήρξε ποτέ! Οι «*Δογματικές...*», των καθηγητών Χρ. Ανδρούτσου, Παναγ. Τριμπέλα και Ιωάννη Καμίρη, πραγματεύονται τα *έσχατα* με την έννοια της εκκλησιαστικής διδασχίας περί των μετά θάνατον. Εξάλλου, η εκκλησιαστική Ιεραρχία, μετά τα τραγικά γεγονότα, κλείστηκε ακόμα περισσότερο στο λειτουργικό και τελετουργικό καβούκι, χωρίς προοπτική και διέξοδο. Ο παπάς έπαψε να παίζει το ρόλο του Παπαφλέσσα και ο «Δεσπότης» άρχισε να νιώθει λίγο στενόχωρα με το βυζαντινό αυτό τίτλο και τη βασιλική φορεσιά. Μάλιστα, βρέθηκε κάποιος επίσκοπος ο οποίος στη δεκαετία του '50 έγραψε στον *Εθνικό Κήρυκα* σειρά άρθρων, διαμαρτυρούμενος για τον εθναρχικό ρόλο που η ιστορία φόρτωσε στους λειτουργούς της εκκλησίας, οι οποίοι προορίζονταν μόνο για το πνευματικό έργο του χριστιανού επισκόπου! Ήταν ο μητροπολίτης Καρυστίας κ. Παντελεήμων.

Στο λαϊκό επίπεδο, οι ιδέες της Πολιτικής Ορθοδοξίας φυτοζωούσαν μετά τη Μικρασία σε περιορισμένους κύκλους. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν ο μικρός κύκλος της αξιοσέβαστης κυρίας Κωνσταντίνης Ζολώτα είναι ο μόνος άξιος μνείας, χωρίς αυτό να σημαίνει ευρύτερη επίδραση. Ούτε στις μεγάλες θρησκευτικές οργανώσεις που αναπτύχθηκαν πολύ κατά τις δεκαετίες που μας ενδιαφέρουν εμφανίστηκαν στοιχεία Πολιτικής Ορθοδοξίας. Το σύνθημα περί «Ελλάδας του Χριστού» δεν είχε την έννοια κάποιου πολιτικού ιδεολογήματος ή κάποιας θρησκευτικής εσχολογίας. Εκκοσμηκευμένες versions αυτού του συνθήματος υπήρξαν «ο Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός» της δικτατορίας του Μεταξά και το «Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών» της Χούντας των Συνταγματαρχών. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις το slogan έχει καθαρά πολιτικό χαρακτήρα, ακαθόριστο όμως σε περιεχόμενο.

Τα περί αποστολής του ελληνικού έθνους και της Ορθοδοξίας ως προς τα άλλα ορθόδοξα έθνη παρουσιάστηκαν κατά τα εγγύς σε μας χρόνια, ιδίως μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού. Τα κηρύγματα περί «Οδοδόξου Τόξου», εκτεινόμενου προς Ανατολάς μέχρι τη Μόσχα και προς Δυσμάς μέχρι τη Βοσνία, είχε για τους κήρυκες του την έννοια της ώρας του Ελληνισμού και της Ορθοδοξίας, είχε εσχολογικό-πολιτικό νόημα. Επρόκειτο περί ενός ανόητου κατασκευάσματος, στη διαμόρφωση του οποίου έπαιξαν ρόλο πρόσωπα ηγούμενα της εκκλησίας σήμερα, αλλά και κάποια μέλη του Κοινοβουλίου! Για να μην πούμε εδώ τίποτε άλλο, περιοριζόμαστε στα εξής: Η Πολιτική Ορθοδοξία, οσάκις

δοθεί κάποιο ισχυρό έναυσμα, αναβιώνει κατά κάποιον τρόπο, ενώ φιλόδοξοι και επιτήδαιοι άνθρωποι εκμεταλλεύονται πάντοτε αυτές τις καταστάσεις. Επρόκειτο, βέβαια, και πάλι για «μπαλόνη»: όχι μόνο εκτεθήκαμε ως χώρα αλλά και ως Ορθοδοξία έχασε μια ευκαιρία να αναθεωρήσει τον εαυτό της εκ βάθρων. Κάποια ΜΜΕ μάζεψαν όλα τα σκουπίδια από την υπόθεση αυτή και τα συνδύασαν με κάποια τυχοδιωκτική πολιτική έναντι γειτόνων μας λαών. Όλα αυτά τα φρόκαλα περί «ορθόδοξου τόξου», περί αποστολής της Ελλάδας προς όλες τις άλλες ορθόδοξες εκκλησίες και προς ολόκληρο τον κόσμο(!) θύμισαν βυζαντινά πολιτικο-θρησκευτικά ιδεολογήματα. Τι βγήκε απ' όλα αυτά; Βγήκε, σε παγκόσμια κλίμακα, η ταπείνωση της χώρας.

Η έξαψη που επικρατεί στις σχέσεις μας με την Τουρκία συντηρεί ορισμένους κύκλους, ιδίως εκκλησιαστικούς, σε «εργήγορση», από την οποία ξεπηδούν συχνά συνθήματα της Πολιτικής Ορθοδοξίας, που σε κάποιους κύκλους, ευτυχώς περιορισμένους, προσλαμβάνουν τη μορφή υστερίας. Εκείνο που διερωτάται ο φρόνιμος πολίτης είναι τούτο: Γιατί οι ελληνικές κυβερνήσεις προσποιούνται ότι δεν αντιλαμβάνονται τον κίνδυνο για τη χώρα από την εκτροπή τέτοιων εστιών· δίνουν μάλιστα ενίοτε την εντύπωση πως οι ομάδες αυτές σε κάποιους τομείς εξυπηρετούν το πρόγραμμά τους! Ενώ για τον απλό έλληνα πολίτη υπάρχει ένα αξίωμα: «Όχι φούμαρα. Μόνο μια ακριβής και λογικά σωστή ανάλυση της κατάστασης μπορεί να οδηγήσει στη λύση των προβλημάτων».